

УДК 343.97

Т. Poharchenko

GENERAL DESCRIPTION OF FACTORS THAT DETERMINE CRIMES IN THE FIELD OF COMMERCIAL ACTIVITY

Т.В. Погарченко

*асистент кафедри міжнародного приватного,
комерційного та цивільного права*

*Київського національного торговельно-економічного університету
м. Київ*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФАКТОРІВ, ЩО ДЕТЕРМІНУЮТЬ ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Проблема детермінації злочинності є однією з найголовніших у кримінології. Дослідження особливостей детермінантів злочинів у сфері господарської діяльності сприяє формуванню науково обґрунтованої системи заходів щодо запобігання злочинності в цій сфері. Діяння, передбачені розділом 7 Кримінального кодексу України (далі — КК України) «Злочини у сфері господарської діяльності», відносяться до числа найбільш поширених злочинів і щорічно завдають значних збитків державі, які з кожним роком зростають [1]. На сьогодні господарська діяльність, що здійснюється в умовах зростання злочинності, породжує численні суперечності, зумовлені зіткненням великої кількості фінансових інтересів. Отже, ситуація, що склалася, свідчить про важливість теоретичного дослідження питань з'ясування сутності й особливостей детермінації злочинності у сфері господарської діяльності, чинників, які спричиняють та зумовлюють її суттєві негативні зміни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виходячи з того, що злочинність у сфері господарської діяльності є складовою злочинності у сфері економіки, теоретичні і практичні аспекти протидії даному явищу містяться в працях, присвячених питанням економічної злочинності в цілому [2, с. 151]. На сьогодні існує велика кількість ґрунтовних праць вітчизняних і зарубіжних вчених щодо причин і умов злочинності загалом та економічної злочинності зокрема. До авторів таких праць належать: А.М. Бойко, А.М. Бандурка, Я. Бауманіс, Б.М. Головкін, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, О.Г. Кальман, Н.М. Краус, Н.Ф. Кузнецова, В.А. Предборський, М.М. Рудик, В.П. Сисоєва, А.А. Смирнов та ін. Проте досліджень детермінантів злочинності саме у сфері господарської діяльності, відповідного теоретико-методологічного інструментарію пізнання причинно-наслідкової тенденції її розвитку недостатньо. Крім

того, у сучасних умовах трансформаційних змін в системі економічних відносин, ієрархії соціальних, морально-етичних і власне економічних цінностей суттєво змінюється факторний комплекс детермінації і правових характеристик злочинності у сфері економіки, тому дані питання потребують подальших активних наукових пошуків.

Метою статті є розгляд і аналіз концептуальних засад, поглядів та ідей щодо детермінантів економічної злочинності загалом і факторів детермінації злочинів у сфері господарської діяльності зокрема, а також характеристика окремих детермінантів даних злочинів.

Основні результати дослідження. Як зазначається в Новітньому філософському словнику, детермінізм (лат. *Determino* — визначаю) — вчення класичної філософії про закономірний універсальний взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ об'єктивної дійсності, результату узагальнення конкретно-історичних і конкретно-наукових концепцій детермінізму. Поняття «детермінізм» виникло в Середньовіччі як вид логічного визначення поняття, що протистоїть узагальненню. Згодом у XVII ст. в період вироблення елементарних понять механіки відбувається зближення поняття детермінізму і причинності, встановлюється тісний зв'язок категорії закономірності і причинності. Успіхи механіки закріплюють уявлення про виключно динамічний характер закономірностей, про універсальність причинної обумовленості. Причинність стає формою вираження законів науки, змістом детерміністської форми пояснення явищ [3, с. 310].

На початку і в середині XIX ст. перехід науки до дослідження системних природних і соціальних об'єктів зумовив зміну ідеалів аналітичного, поелементного характеру пізнання; розбіжність принципу причинності і принципу детермінізму; виявилася складна за структурою абстрактно-теоретична форма принципу детермінізму в науковому дослідженні. Сучасне філософське і методологічне осмислення детермінізму розкриває взаємозв'язок філософського та природничо-наукового статусів (аспектів) цього принципу. Філософський детермінізм фіксує різноманітні форми взаємозв'язків і взаємовідносин явищ об'єктивної реальності: генетичні (причинно-наслідкові) і статистичні, просторові і тимчасові, зв'язку станів і корелятивні зв'язки, функціональні та цільові залежності тощо. Всі вони виражаються через систему таких філософських детерміністичних категорій, як необхідність і випадковість, можливість, дійсність, закономірність, причинність тощо. Методологічна природа принципу детермінізму виявляється в тому, що він виступає не тільки як філософське вчення, а й конкретно-науковий норматив опису і пояснення універсального закономірного зв'язку і зумовленості розвитку і функціонування певним чином системно-організованих об'єктів в процесі їх взаємодії [3, с. 311].

Похідним поняттям від детермінізму є детермінація, що розуміється як підпорядкований об'єктивним законам природи і суспільного розвитку складний процес породження, замовлення, взаємних трансформацій і динамічних змін явищ, процесів, подій і станів оточуючої дійсності. Як зазначає Б.М. Головін, у процесі детермінації відбувається безперервне відтворення й оновлення різних форм життя, типів відносин, класів явищ і процесів. Кримінологічна детермінація є різновидом соціальної детермінації. Вона пояснює закономірний розвиток і

взаємозв'язок суспільного буття із суспільною свідомістю через відносини між людьми, різні види діяльності, у тому числі злочинної [4, с. 106]. Нормальний перебіг соціальних процесів забезпечується оптимальним співвідношенням стійкості й усвідомленості, і перебільшувати жодне з цих начал неможна [5, с. 39].

Детермінація, що є об'єктивною категорією, поділяється на причинну і непричинну. Перша відіграє провідну роль у поясненні утворення злочинності та її розвитку. У свою чергу, непричинна детермінація органічно доповнює систему багатозначних взаємозв'язків і залежностей злочинності з іншими явищами та процесами природи й суспільства, визначає координати дії причинності, уточнює її зміст, виражає ступінь залежності. Детерміністичні зв'язки різноманітні за характером, глибиною, ступенем складності, формами виявлення [6].

Так, за формою детермінація буває динамічна (однозначна) і статистична, фізична та інформаційна, внутрішня і зовнішня. За часом дії – минула, теперішня та майбутня. А за видом зв'язків детермінація поділяється на понад тридцять підвидів. Проте з-поміж усіх видів зв'язків потрібно звернути увагу на причинність (каузальність), адже саме вона виступає системоутворюючою ознакою детермінації злочинності. Б.М. Головкін звертає увагу на те, що детермінація не зводиться до причинності, вона ширша від останньої за обсягом і характером зв'язків. Причинність – це лише один із різновидів детермінації [6]. У свою чергу, детермінант – поняття похідне від слів «детермінізм», «детермінувати». В перекладі з латинської «determinare» – визначати. Відповідно, детермінант означає «визначник», іншими словами, це своєрідна причинна умова того чи іншого явища [7, с.160].

У кримінологічній літературі існують численні класифікації детермінантів злочинності залежно від обраних для неї критеріїв. Виходячи із вищезазначених теоретичних положень теорії детермінації злочинності, охарактеризуємо комплекс детермінантів злочинності (як економічної загалом, так і у сфері господарської діяльності).

Аналізуючи детермінанти економічної злочинності, В.Г. Сюрвачик наголошує на тому, що потрібно приділяти увагу не лише короткостроковим чинникам, а й довгостроковим і середньостроковим, які визначають тенденції розвитку цього явища.

Короткострокові її чинники діють протягом, як правило, перехідних процесів у суспільстві, які тривають від кількох місяців до кількох років. Це фактори, які з'явилися і діють в Україні, пов'язані з нагромадженням капіталу, перерозподілом власності тощо.

Середньострокові чинники діють протягом певного етапу трансформації суспільства. Ці етапи тривають приблизно сорок років. За цей період відбуваються суттєві зміни у функціонуванні економіки.

Довгострокові чинники існування економічної злочинності коріняться у соціально-економічних суперечностях розвитку суспільства, у змінах форм власності, проблемах інтеграції країни у світовий ринок, традиціях економічного життя, характері правового та інформаційного забезпечення підприємницької діяльності тощо [8, с. 44].

Потрібно зазначити, що в кримінології країн Європейського Союзу традиційно приділяється мало уваги питанням формального визначення тих чи інших понять. Більшість зарубіжних кримінологів при аналізі причин злочинності застосовують поняття «злочин», «злочинна поведінка», «злочинність» як синоніми. Це відображає типовий для прагматичної західної кримінології підхід, пов'язаний з поширеністю «описових» концепцій злочинності, без зайвого «конкретизування» щодо сутнісної характеристики понятійного апарату [9, с. 84]. У свою чергу, це стосується і детермінантів «економічних злочинів» і «злочинних діянь у сфері господарської діяльності» [10, с. 72; 11, с. 23; 12, с. 48; 13, с. 25; 14, с. 45].

О. Г. Кальман обґрунтовує необхідність використання діалектико-матеріалістичних принципів пізнання детермінації злочинності у сфері економіки. Він доводить, що в основу дослідження проблем детермінації і протидії злочинності у сфері економіки має бути покладено багатofакторний аналіз. Останній дає можливість з'єднати різні групи соціальних факторів у їх взаємодії, виявити взаємозв'язки між ними, провести комплексний аналіз впливу на етіологію злочинності у сфері економіки як криміногенних, так і антикриміногенних факторів, визначити явища і процеси суспільного життя, які потребують більш інтенсивного профілактичного впливу. Криміногенні фактори, які виступають у ролі причин і умов економічних злочинів, є досить численними, різноманітними і обумовлюються суттєвими змінами у соціально-економічному житті суспільства, потребують постійного кримінологічного моніторингу. Так, О.Г. Кальман зазначає, що за їх змістовою характеристикою вони представлені у вигляді шести груп: соціально-економічні, політико-ідеологічні, соціально-психологічні, правові, організаційно-управлінські і фактори, пов'язані з правоохоронною і правозастосовною діяльністю [15].

В.М. Попович розробив вчення про детермінацію та причинність у теорії детінізації економіки. Дослідник доводить, що причини та умови тінізації суспільно-економічних відносин можна поділити на три групи детермінантів: 1) що зумовлюють тіньові прояви криміногенного характеру, 2) що зумовлюють тіньові прояви перемінного характеру, 3) що зумовлюють некриміногенні тіньові прояви. Усі зазначені детермінанти та кожна їх група складають властиву їм сукупність соціально-політичних, правових, економічних, ідеологічних, психологічних, організаційно-управлінських та інших факторів, які в межах групи та між ними є певною мірою взаємозалежними й зумовлюють ту чи іншу форму проявів тінізації суспільно-економічних відносин. Крім того, стверджується, що причинний зв'язок тіньових економічних явищ має об'єктивний і універсальний характер. Усі прояви, зміни, процеси тіньового капіталообороту обов'язково виникають і поширюються в результаті певного причинно-наслідкового зв'язку. В.М. Попович вважає, що тіньові економічні прояви виникли і стали масовими здебільшого з суб'єктивних причин — через прорахунки у сфері правової, податкової, кредитної, монетарної і зовнішньоекономічної політики держави. Вони існують та розвиваються за тими ж і похідними від них причинами та через дію сприятливих умов [16].

А.А. Смирнов дослідив детермінанти злочинів у сфері підприємницької діяльності і висловив думку, що останні можна класифікувати на чотири

групи: організаційно-господарського, кадрового, правового і правозастосовчого характеру. Отже, детермінанти організаційно-господарського характеру головним чином виявляються в недоліках виробничо-господарської діяльності, забезпечення сировиною, матеріалами, транспортом і приміщеннями. Детермінанти кадрового характеру виявляються у проникненні у сферу підприємства осіб з кримінальним минулим, тих хто нажив протиправним шляхом великі капітали з метою подальшої їх легалізації, а також осіб із низьким фаховим рівнем підготовки керівної ланки підприємницьких структур. До детермінант правозастосовного характеру він відносить слабку регламентацію фінансової звітності підприємства, недостатній контроль за їхньою діяльністю з боку органів державної влади й управління, а також низький рівень професійної підготовки працівників податкових органів і служб боротьби з економічною злочинністю. А також сюди відноситься корумпованість певної частини посадових осіб, покликаних контролювати підприємницьку діяльність. Крім того, А.А. Смирнов наголошує на тому, що до детермінант правового характеру треба віднести серйозні недоліки в правовому регулюванні підприємницької діяльності [17].

Дослідивши злочини, пов'язані з незаконним підприємництвом, М.Л. Давиденко зробив висновок, що вони обумовлені: 1) спадом виробництва, падінням життєвого рівня населення, його розшаруванням; 2) неефективністю правових реформ в економічній і фінансовій сферах, незадовільною організацією системи адміністративного керування й соціального контролю, зростанням тіньової економіки; 3) неготовністю значної частини населення адаптуватися до нових умов життя, які виникли у зв'язку з перебудовою суспільного устрою й економічних відносин; 4) деформацією духовно-моральної сфери суспільства, падінням престижу чесної праці, поширенням серед населення уявлення про можливість легкого досягнення благополуччя та ін. [18].

Висновки. На підставі даного дослідження і аналізу досліджень науковців-кримінологів можна зробити висновок, що ефективне запобігання злочинності у сфері господарської діяльності насамперед потребує чіткого розуміння факторів, що детермінують злочини в даній сфері. Тому для розробки заходів щодо запобігання будь-якому виду злочинів, у тому числі і у сфері здійснення господарської діяльності, необхідно визначити ті причини або групи причин, які спонукають злочинців і зумовлюють їхні дії, обставини, що створюють сприятливі умови для вчинення таких діянь. За методологічну основу дослідження, висвітленого в даній статті, було взято факт належності злочинності у сфері господарської діяльності до економічної злочинності, тому класифікацію факторів детермінації злочинності у сфері господарської діяльності проведено в узагальненому вигляді таким чином: 1) економічні: низький рівень доходів більшості населення України протягом тривалого періоду; неможливість накопичення значної кількості матеріальних благ чесною працею для більшості людей; наявність постійного процесу перерозподілу високоліквідних майнових активів між фінансово-політичними угрупованнями залежно від зміни політичної обстановки в державі; 2) правові: наявність прогалин у законодавстві України, що дають змогу зацікавленим особам зловживати сво-

їми повноваженнями; недостатня правова регламентація окремих аспектів відносин у сфері господарської діяльності; 3) ідеологічні: загальний занепад правової культури, формування й посилення в суспільстві культури споживання та легкого збагачення, відсутність системної державної політики щодо формування в суспільстві позитивних цінностей; 4) індивідуальні: морально-психологічні фактори, що детермінують злочини у сфері господарської діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341–14 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
2. *Закалюк А.П.* Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів / А.П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 712 с.
3. Новейший философский словарь : 3-е изд., исправл./ Кол. авторов : А.А. Грищанов, М.А. Можейко, Т.Г. Румянцева, А.И. Мерцалова, В.Л. Абушенко, Т.С. Протько, К.И. Скуратович. – Мн. : Книжный Дом. 2003. – 1280 с.
4. *Головкін Б.М.* Загальна характеристика детермінантів злочинності в Україні / Б.М. Головкін // Форум права. – 2014. – № 1. – С. 106–111.
5. *Бойко А.М.* Детермінація злочинності як вид соціальної детермінації / А.М. Бойко // Право України. – 2009. – № 7. – С. 39–44.
6. *Головкін Б.М.* Причинність у системі детермінації злочинності // Б.М. Головкін // Теорія і практика правознавства. – 2014. – Вип. 1(5) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_24.
7. *Лавренчук М.О.* Економічна злочинність в аграрній сфері, детермінанти поширення / М.О. Лавренчук // Право і суспільство. – 2014. – № 2. – С. 157–162.
8. *Сюравчик В.Г.* Обставини, що зумовлюють корисливі злочини в аграрному секторі економіки України / В.Г. Сюравчик // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2002. – № 4. – С. 42–49.
9. Криминология / [под ред. Дж. Ф. Шелли]: [пер. с англ.] – СПб. : Питер, 2003. – 864 с.
10. Isaac Ehrlich, *The Economics of Crime*. London, 2016.
11. *Daryl A. Hellman, Neil O. Alper.* Economics of Crime : Theory and Practice. Boston, MA, United States, 2006.
12. *Cremona M., Herring J.* Criminal Law. London, 1998.
13. *The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova.* – St. Petersburg : «Yuridichesky Center – Press», 2002. – 366 p.
14. *Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya.* – St. Petersburg : «Yuridichesky Center – Press», 2002. – 366p.
15. *Кальман О.Г.* Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08. «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.Г. Кальман. – Харків, 2004. – 40 с.
16. *Попович В.М.* Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08. «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.М. Попович. – К., 2002. – 35 с.

17. *Смирнов А.А.* Злочинність у сфері підприємницької діяльності та її попередження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А.А. Смирнов. — К., 2002. — 19 с.

18. *Давиденко М.Л.* Незаконне підприємництво: кримінологічне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М.Л. Давиденко. — Харків, 2004. — 16 с.

REFERENCES

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341–14 // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. — 2001. — № 25–26. — St. 131.

2. *Zakaliuk A.P.* Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka : Kn. 2 : Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia vchynenniu okremykh vydiv zlochniv / A.P. Zakaliuk. — K. : Vydavnychi Dim «In Yure», 2007. — 712 s.

3. Novejsnij filosofskij slovar': 3-e izd., ispravl./ Kol.avtoriv : A.A. Grishhanov, M.A. Mozhejko, T.G. Rumjanceva, A.I. Mercalova, V.L. Abushenko, T.S. Prot'ko, K.I. Skuratovich. — Mn. : Knizhnyj Dom. 2003. — 1280 s.

4. *Holovkin B.M.* Zahalna kharakterystyka determinantiv zlochnosti v Ukraini / B.M. Holovkin // Forum prava. — 2014. — № 1. — S. 106–111.

5. *Boiko A.M.* Determinatsiia zlochnosti yak vyd sotsialnoi determinatsii / A.M. Boiko // Pravo Ukrainy. — 2009. — №7. — S. 39–44.

6. *Holovkin B.M.* Prychynnist u systemi determinatsii zlochnosti // B.M. Holovkin // Teoriia i praktyka pravoznavstva. — 2014. — Vyp. 1(5) [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_24.

7. *Lavrenchuk M.O.* Ekonomichna zlochnist v aharnii sferi, determinanty poshyrennia / M.O. Lavrenchuk. // Pravo i suspilstvo. — 2014. — № 2. — S. 157–162.

8. *Siuravchuk V.H.* Obstavyny, shcho zumovliuiut koryslyvi zlochny v aharnomu sektori ekonomiky Ukrainy / V.H. Siuravchuk // Nauk. visn. Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy. — 2002. — № 4. — S. 42–49.

9. Kriminologija / [pod red. Dzh. F. Shelli] : [per. s angl.] — SPb. : Piter, 2003. — 864 s.

10. *Isaac Ehrlich*, *The Economics of Crime*. London, 2016.

11. *Daryl A. Hellman, Neil O. Alper*. *Economics of Crime : Theory and Practice*. Boston, MA, United States, 2006.

12. *Cremona M., Herring J.* *Criminal Law*. London, 1998.

13. *The Swiss Penal Code* / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova; — St. Petersburg : «Yuridichesky Center — Press», 2002. — 366p.

14. *Criminal Legislation of Norway* / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn.V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. — St. Petersburg : «Yuridichesky Center — Press», 2002. — 366p.

15. *Kalman O.H.* Zlochnist u sferi ekonomiky Ukrainy : teoretychni ta prykladni problemy poperedzhennia : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra yuryd. nauk : spets. 12.00.08. «kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo» / O.H. Kalman. — Kharkiv, 2004. — 40 s.

16. *Popovych V.M.* Ekonomiko-kryminolohichna teoriia detinizatsii ekonomiky : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra yuryd. nauk : spets. 12.00.08. «kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo» / V.M. Popovych. — K., 2002. — 35 s.

17. *Smyrnov A.A.* Zlochynnist u sferi pidpriemnytskoi diialnosti ta yii poperedzhennia : avtoref. dys... .. kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.08. «kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo» / A.A. Smyrnov. — K., 2002. — 19 s.

18. *Davydenko M.L.* Nezakonne pidpriemnytstvo: kryminolohichne doslidzhennia : avtoref. dys... .. kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.08. «kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo» / M.L. Davydenko. — Kharkiv, 2004. — 16 s.

Погарченко Т.В. Загальна характеристика факторів, що детермінують злочини у сфері господарської діяльності

У статті проаналізовано причини та умови, що породжують злочинність у сфері господарської діяльності. Автором уточнене поняття детермінантів злочинів у сфері господарської діяльності і розглянуті їх основні класифікації.

Ключові слова: детермінація, злочини у сфері господарської діяльності, детермінанти злочинності, фактори, що детермінують злочини у сфері господарської діяльності.

Погарченко Т.В. Общая характеристика факторов, которые детерминируют преступления в сфере хозяйственной деятельности

В статье проанализированы причины и условия, порождающие преступность в сфере хозяйственной деятельности. Автором уточнено понятие детерминант преступлений в сфере хозяйственной деятельности и рассмотрены их основные классификации.

Ключевые слова: детерминация, преступления в сфере хозяйственной деятельности, детерминанты преступности, факторы, которые детерминируют преступления в сфере хозяйственной деятельности.

Poharchenko T. General Description of Factors that Determine Crimes in the Field of Commercial Activity

The article analyzes the reasons and conditions that cause crimes in the field of commercial activity. The author has specified the concept of crime determinants in the field of commercial activity and considered their main classification.

Keywords: Determination; Crimes in the Field of Commercial Activity; Criminality Determinants; Factors that Determine Crimes in the Field of Commercial Activity

Стаття надійшла до редакції 29.03.2017.